

KLINKENDE MUNT

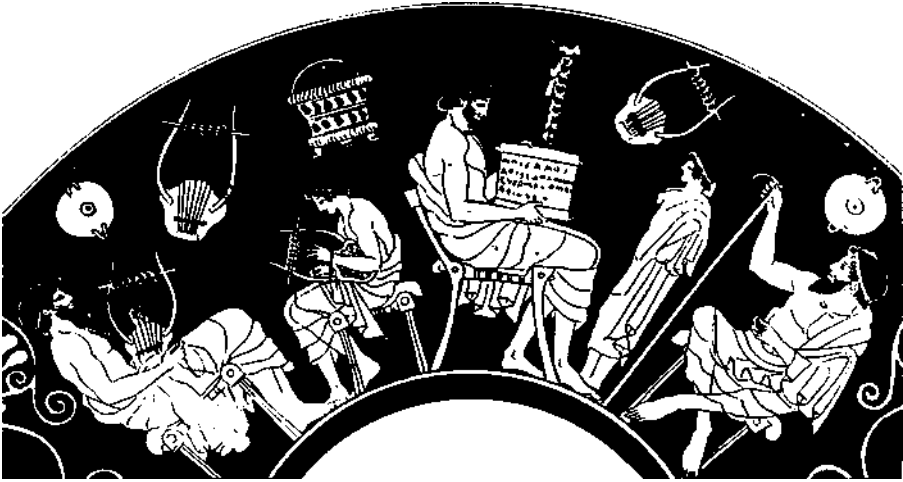
Als verzamelaar van antieke Griekse en Romeinse munten kan je prachtige themaverzamelingen aanleggen! Enkele mogelijkheden zijn: architectuur, geografische types, godheden, mythologie, portretten, schepen, dieren, inscripties, hemellichamen, militaire onderwerpen etc...

Een andere suggestie, die dan meteen ook de titel van dit artikel verklaart, is het verzamelen van munten waarop antieke muziekinstrumenten staan afgebeeld. De meeste van deze munten zijn relatief schaars en ook in de musicologische vakliteratuur wordt het antieke instrumentarium nogal stiefmoederlijk behandeld. Met deze bescheiden uiteenzetting zullen we trachten een tipje van de sluier te lichten.

Bij de Grieken was de muziek vooral gericht naar de loutering van lichaam en ziel. Zo merkte Aristoteles op dat personen die aan godsdienstwaanzin of krankzinnigheid leden, slechts konden genezen met zorgvuldig gekozen melodieën. Zelfs het beroemde Orakel van Delphi adviseerde de Spartanen een beroep te doen op de musicus Terpandrus, opdat zijn muziek de staat vrede zou brengen! Omwille van deze *ethos* was de muziek een van de belangrijkste vakken van het onderwijs en werd ze zelfs vaak boven grammatica en rekenkunde geplaatst.

Muziek behoorde ook bij het Griekse drama, was onmisbaar bij allerlei plechtige processies en verfraaide het huis. Van elke man werd verwacht dat hij zijn gasten al zingend en spelend kon entertainen (gelukkig zijn de tijden veranderd...). Muziek weerklonk door het hele land en zijn koloniën, maar betrekkelijk weinig ervan was professioneel. De weinige beroepsmuzikanten waren arrogante verweerde virtuozen die zich lieten omringen door een indrukwekkend gevolg en zelfs werden overladen met ronkende eretitels, gouden kronen en standbeelden. Van de talrijke Griekse muziekinstrumenten die ons bekend zijn, waren vnl. de **lyra** en de **kithara** zeer in trek. Andere instrumenten werden min of meer als onderdanig beschouwd.

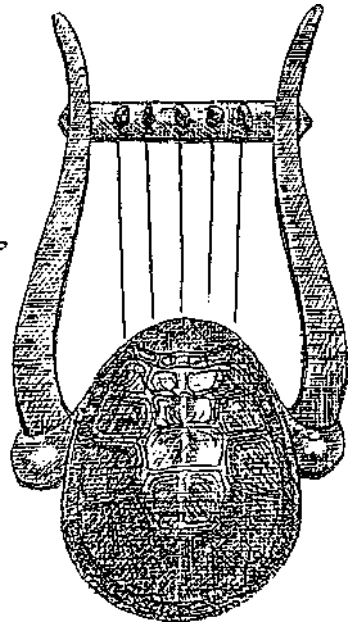

*Lessen in muziek en literatuur (afbeelding van een Griekse vaas).
De leerlingen werden onderricht door een "paidagogos".*

In de Griekse mythologie groeide Midas tot straf ezelsoren aan, omdat hij de voorkeur gaf aan de ophitsende fluit (zie verder) in plaats van aan de edele kithara! Ook de arme Marsyas die het waagde om met zijn fluit Apollo en zijn goddelijke lier tot een tweekamp uit te dagen, kwam er niet ongeschonden af... Fundamenteel verschillen de beide instrumenten niet van elkaar (ze hebben een grote U-vorm, klankkast en juk waarboven de snaren, die allen even lang zijn, werden gespannen).

De lier werd voor het eerst vermeld in de Soemerische kunst (ca. 2800 v. C.), maar is wellicht nog ouder. De Griekse lier (lyra) heeft een schaalvormige klankkast met daarop een schildpadschild. In de mythologie werd de eerste lier gemaakt door Hermes, boodschapper van de goden. De twee rechtopstaande zijstukken, oorspronkelijk koehoorns, werden bovenaan door een houten juk verbonden. Aanvankelijk had de lier maar drie snaren, later waren het er elf of meer (Euripides). Ze begeleidde vnl. sololiederen (de lyrodië) en was gewijd aan de cultus van Apollo. De lyra was het instrument bij uitstek van de amateur-musicus.

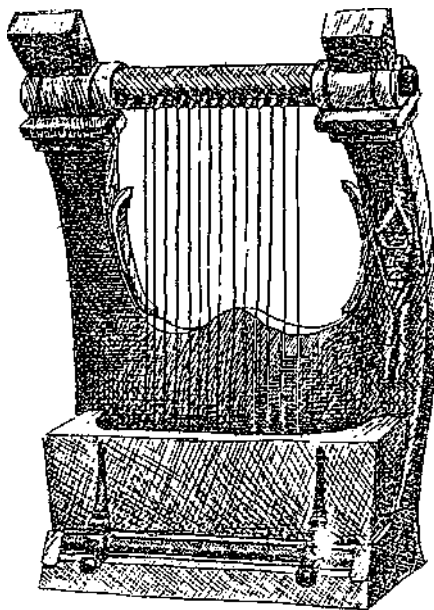
Orpheus wierp met zijn gezang en muziekspel de natuurwetten omver, temde wilde dieren en haalde zijn vrouw Eurydice terug uit het dodenrijk (afbeelding op een Griekse vaas)

De kithara was een ingewikkelder instrument met een grote doosvormige klankkast, gemaakt uit hout. Het instrument was steviger dan de lyra en had een veel rijker en groter klankvolume en -kleur. Het snarenaantal van dit instrument gaat van zeven tot veertig. Het werd vooral aangewend voor solospel (kitharisis), maar ook voor de begeleiding van liederen (de kitharodie). De god Apollo wordt meestal afgebeeld met een kithara, een symbool van **harmonie**. Het is ook de kithara en niet de lier, die door de Romeinen werd geadopteerd! Het was hét instrument van de professionele muzikant en gaf langzamerhand aanleiding tot loutere virtuositeit. Er bestonden nog andere snaarinstrumenten die veelal werden gebouwd naar het model van de lyra en de kithara (kinor, phormix, kitharis, barbitos, kindapsos, spadix).

Wat is de numismatische relevantie van deze informatie? Ik stel dikwijls vast dat men bij de beschrijvingen van deze snaarinstrumenten op antieke munten, alles onder dezelfde noemer "lier" plaatst, terwijl er toch een duidelijk verschil is wat de bouw ervan betreft.

De meeste Griekse afbeeldingen betreffen kithara's, die men duidelijk herkent aan hun rechthoekige vorm en aan het aantal snaren (meer dan bij de lyra). De lyra komt iets minder voor op de munten en kan men herkennen aan de klankkast in de vorm van een schildpad, het beperkte aantal snaren en/of de elegantere vorm. Soms is het type ook moeilijk te herkennen. Meestal worden deze Griekse snaarinstrumenten geassocieerd met Apollo of, heel uitzonderlijk, met andere voorstellingen.

LYRA

*Sicilië – Lilybaion,
AE bronsmunt, na 241 v. C.,
Apollo / lyra met drie snaren (kinor).*

*Bruttium – Rhegion,
AE bronsmunt, 270-204 v. C.,
Artemis / lyra met vijf snaren.*

*Lykische liga – Phaselis,
drachme, 168-81 v. C.,
Apollo / lyra met drie snaren (kinor).*

*Seleuciden – Antiochus I,
Ai Khanoum munt AE 13,
280-261 v. C., Apollo / lyra.*

*Lykië – Rhodiapolis,
drachme, 48-42 v. C.,
Apollo / lyra met vier snaren (phormix).*

*Acarnanië, stater, ca 196-167 v. C.,
hoofd van de riviergod Archealos /
Apollo gezeten op troon met boog in
rechterhand. In het veld links ziet u een
gestileerde voorstelling van een lyra.*

*Sinope, tetradrachme, 3de eeuw v. C.,
vrouwenhoofd / Apollo gezeten op omphalos met lyra en plectrum.*

KITHARA

*Ionië – Colophon,
drachme 4de eeuw v. C.,
Apollo / kithara.*

*Olynthos – Chalcidische liga,
tetradrachme, 350 v. C.,
Apollo / kithara.*

*Kalymna,
drachme, 3de eeuw v. C.,
krijger / kithara.*

*Als boven,
tetrobol, rond 425 v. C.*

*Sicilië – Adranon,
AE litra, 344-336 v. C.,
hoofd van Apollo / kithara met acht snaren.*

Naast de lyra en de kithara hadden de Grieken natuurlijk nog andere instrumenten als trommels, klokken, bekkens, fluiten, schalmeien en zelfs waterorgels. Omdat deze ondergeschikt waren t.o.v. de voornoemde instrumenten en niet gelinkt waren aan bepaalde godheden, kwamen ze ook minder voor op de munten (zie verder in het artikel).

De Kelten zou ik tussen de Grieken en de Romeinen willen plaatsen, omdat ze van beide culturen elementen overnamen. Natuurlijk hadden ook zij hun eigen typische muziekinstrumenten en een bijzonder specifieke muntslag!

Een eigenaardig instrument dat we kennen uit antieke bronnen was de **karnyx**, een soort van bronzen trompet met een gebogen klankbeker en een drakenkop met open bek. Naar verluidt moet dit vele Romeinen de schrik van hun leven hebben bezorgd, omwille van de angstaanjagende klank die het instrument voortbracht!

De Kelten namen vaak Griekse of Romeinse munten als voorbeeld voor hun eigen muntslag. De oorspronkelijke voorstellingen werden altijd op een typisch Keltische manier vervormd, zodat het soms moeilijk is om afbeeldingen op munten correct te definiëren. Zo kan men gemakkelijk met enige verbeelding lachende gezichtjes ontdekken, vreemde dieren of marsmannetjes (wie weet?). De Griekse lyra vinden we terug op enkele zeldzame Keltische munten en zelfs de karnyx staat afgebeeld op enkele Romeinse republikeinse denarii!

schaal²/1

Abrincates of Unelles, zilveren stater, maanvormig gezichtje / paard met tussen de poten een lier (klankkast en vier snaren zijn duidelijk herkenbaar!).

schaal²/1

Keltische munt uit Sussex met duidelijke weergave van een lyra.

*schaal^{2/1}
Keltische munt met Apollo en lier!*

*Stater van de Nerviërs,
met een gestileerde lier(?).*

*schaal^{2/1}
Gouden stater van de Kelten
Ziet u de gezichtjes?*

*M. Furius L.F. Philus,
denarius, 119 v. C.,
Roma met tropaeum van Gallische
wapens met twee karnyxen (zege tegen
de Allobrogi en de Avernii, 121 v. C.)!
Nog eens het bewijs van de militaire
functie van dit eigenaardige instrument.*

*C. Egnatuleius C.F.,
quinarius, 97 v. C.,
Victoria, tropaeum met links karnyx.*

*Q. Caecilius Metellus Pius Scipio imperator,
denarius, hoofd van karnyx.*

*L. Hostilius Saserna,
denarius, 48 v. C.,
hoofd van Gallia met duidelijke karnyx.*

*Julius Caesar, denarius, 46-45 v. C., de
karnyx steeds aanwezig als onderdeel
van een tropaeum.*

“Tropaeum” kan men het best vertalen als zegeteken, bestaande uit militair materiaal als schilden, speren, zwaarden etc, maar ook uit muziekinstrumenten met een militaire functie.

De Romeinen namen aanvankelijk grotendeels de muzikale denkeelden en instrumenten van de Grieken over. Reeds voor de geboorte van Christus accepteerden ze de *ritus Graecus* en vormden ze zelfs een vereniging van Griekse zangers. Instrumenten werden verder ontwikkeld en kregen soms ook een andere functie. De eerwaardige kitharaspeler van vroeger belandde in de goot. Speellieden waren in Rome eerloos als dieven! Sommige die in de gunst kwamen van edele heren, werden met kolossale bedragen en baantjes overladen.

Tigellius van Sardinië, “een voorbeeld van slechte manieren”, liet Caesar en Augustus tevergeefs smeken om voor hen te zingen. Hij smeed met goud om zich heen en hield er tweehonderd slaven op na. Marcus Aurelius gaf virtuozen een militaire bewaking voor hun huis – een lijfgarde – en schonk hen de belastingsopbrengst van verschillende gemeenten! Door deze sterrencultus werden speellieden naar de stad getrokken als vliegen naar honing. Reeds in Caesars tijd waren eens voor één festiviteit zo’n 12.000 instrumentalist en zangers ontboden. In de paleizen van de rijken weerklonk dag en nacht muziek, aan tafel verstond men zijn eigen woorden niet meer. Snobs lieten de gerechten op muziek binnendragen en de vleesvoorsnijder deelde de porties als in een pantomime op de maat uit. Muziek-slaven werden op de slavenmarkten te koop aangeboden en brachten met hun onophoudelijk getingel en geblaas de burens tot wanhoop...

De kithara wordt als “toonaangevend” instrument geadopteerd en ook hier weer ontstaat dezelfde dubbelzinnigheid die men aantreft bij Griekse munten (lyra of kithara?). Soms is het antwoord hierop erg moeilijk, omdat men blijkbaar de gewoonte had om deze instrumenten vereenvoudigd op de munten voor te stellen (veertig snaren...). In de Grieks-Romeinse koloniën echter wordt de lyra nog wel gebruikt en komt ze dus ook voor als munttype.

Muurschildering uit Pompeï, British Museum Londen: een jong paar, nonchalant gekleed in een eenvoudige tuniek, met kithara.

Enkele munten uit Judea, geslagen tijdens de Bar Kochba revolte (132-135); de lyra is duidelijk herkenbaar.

Koloniaal

Kragos – Augustus (27 v. C.-14), AR drachme, hoofd van Augustus / kithara (rechthoekige vorm).

Masicytes – Augustus, AR drachme met twee lieren.

Syrtica - Tiberius (14-37), AE tetrassarion, Apollo met kithara.

Apolloshieron – Nero (54-68), bronsmunt, Apollo met lier.

Sagalassos, Apollo met lyra op zuil

Lykië – Trajanus (98-99), drachme, twee lieren (drie snaren).

Odessos – Caracalla (198-217), assarion, Apollo met lier.

*Ionië – Valerianus II (256-258),
bronsmunt, Anacréon en lyra.*

*Mesië – Gordianus III (238-244),
AE bronsmunt, de keizer en Serapis
(Egyptische god) / man bespeelt de lyra.*

Romeins

*Umbrië, aes grave, 135 v. C.,
slapende hond / lyra (zeldzaam!).*

*Republiek – L. Julius L.F.
Caesar, 103 v. C., hoofd van
Roma / Venus in wagen
getrokken door twee cupido's
met links in veld een lyra.*

*Republiek – Q. Pomponius Musa
(66 v. C.), denarius,
Herkules (!) speelt op de lier.*

AU

*Augustus, denarius en aureus,
Apollo met kithara (vorm)
= staafje om de snaren te betokkelen.*

*Augustus, denarius, Apollo
Leucadius zittend op een rots
met causia (zonnehoed) en lyra.
In sommige referenties spreekt
men over Mercurius.*

*Nero (54-68), AE as, Nero als Apollo Citharodus
met kithara. Dit is een klassiek voorbeeld van de
artistieke hoogmoed van Nero, een zeldzame
munt zonder SC. (Sommige auteurs beweren dat
Nero, voor hij krankzinnig werd, daadwerkelijk
muzikaal-artistiek begaafd was!)*

Hadrianus (117-138), AE as + semis met kithara.

Antoninus Pius (138-161), sestertius, Apollo en lyra (vier snaren).

Olielampje met Victoria en kithara.

*Munten van Caracalla (denarius),
Gordianus III (denarius en antoninianus)
en Herennius Etruscus (antoninianus)
met Apollo en lyra.*

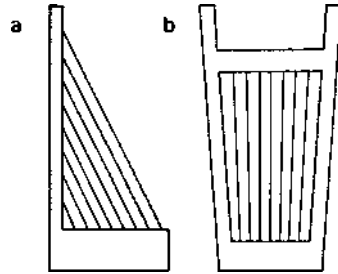
Een ander instrument, de harp, genoot bij de Grieken en de Romeinen nooit de populariteit van de kithara en de lier. Door Plato werd het beschreven als een dromerig instrument – en daarom maar overgelaten aan de vrouwen om erop te spelen!

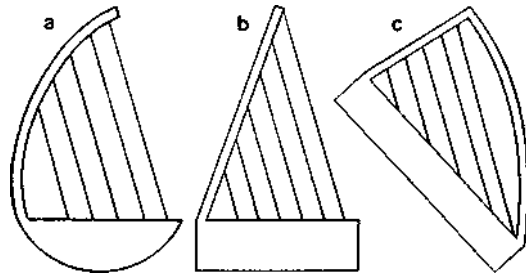
Pontos, Amisos, tijd van Mithradates VI (120-63 v. C.), hoofd van Athena / Perseus met het hoofd van Medousa en in rechterhand een hoekharp.

M. Nonius Sufenas (57 v. C.), hoofd van Saturnus met hoekharp en conische steen. Op munten van de Republiek wordt de harp wel eens gebruikt als muntmeesterteken.

Hier ziet u het elementaire verschil tussen de harp (a) en de lier (b). De snaren van een harp lopen in schuine richting van de klankkast naar de hieraan bevestigde hals. De snaren van de lier lopen over de klankkast naar een door twee armen gesteunde dwarsbalk.

Diagrammen die de drie basisvormen van de harp laten zien: de boogharp (a) is de oudste vorm. De hoekharp (b) was de voorloper van de “moderne” lijstharp (c).

Andere instrumenten dan de lyra en de kithara komen zelden voor op antieke munten. Toch zijn er enkele voorbeelden bekend van Griekse en Romeinse munten, waarop men de **aulos** (schalmei) en de **syrix** (fluit geassocieerd met Pan = panfluit) aantreft! De aulos, bij de Romeinen tibia genoemd, was een houten blaasinstrument met twee schachten die gelijktijdig werden aangeblazen. Men zou kunnen zeggen dat dit instrument verwant is met de doedelzak. De syrix bestond uit een reeks pijpen van verschillende lengte en noemen we nu de panfluit. (Linksboven de hoofdfiging van het station van Leuven speelt een cherubijntje al jaren op de tibia!)

Griekse voorstelling.

Bronzen figuur van Pan.

Een prachtige as van Domitianus (81-96), keerzijde met offerende keizer (rechts) en twee muzikanten: een speelt op de tibia, de andere speelt kithara.

Phrygia – Apameia, Nero AE 20, Marsyas speelt op de aulos (géén fluit!)

Macedonië – Pella, diassarion, Pan met pedum (herdersstaf) en syrinx.

*schaal^{2/1}
Een munt ten tijde van Augustus met een dromende Pan met tibia.*

Een contorniaat (medaille) met drie muzikanten, eentje met syrinx, de andere twee met tibia!

Een Romeinse mozaïek.

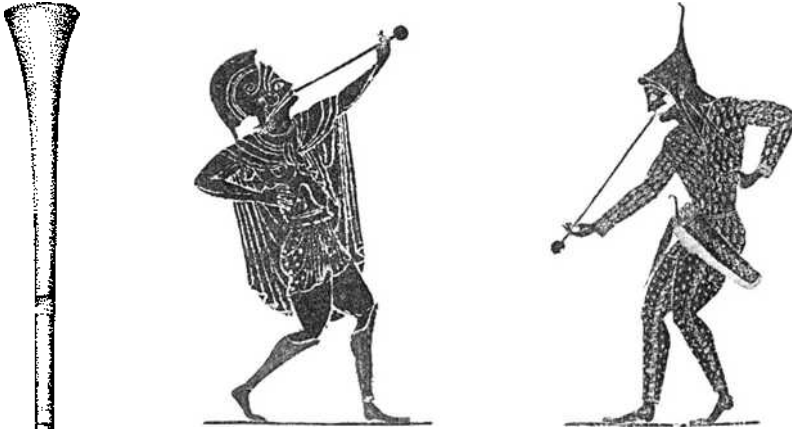
Op enkele munten van Demetrius Poliorcetes (306-283 v. C.), geslagen te Cyprus, zien we een naakte Poseidon met drietand en op de keerzijde de figuur van Nike (godin van de overwinning) die op een instrument blaast. Dit instrument kennen we als de **Salpinx** en is de voorloper van de moderne trompet. Het was een lang ivoren instrument met bronzen versterkingsringen.

Tetradrachme

Drachme

Hemidrachme

Afbeelding van een Griekse “trompetter” en zijn Perzische collega. De antieke trompet had nog geen ventielen en kon daarom maar een aantal tonen produceren (in het vakjargon natuurtonen genoemd). Een vlotte melodie spelen was dus onmogelijk, waardoor het instrument een militaire signaalfunctie had.

Ook de Romeinse cornu of hoorn was verbonden met militair personeel van hoge rang. Dit instrument kon ruim drie meter lang zijn en had een licht uitlopende beker (conisch). Soms werd diagonaal tussen de ronding een houten lat bevestigd, zodat het instrument op de schouder van de speler kon rusten.

Een Gallo-Romeinse munt (Trinovantes), Romeins portret / centaur blaast op cornu.

Keizer Commodus, sestertius (177), portret / stapel wapens met schilden, speren, trompetten en horns (overwinning van Marcus Aurelius tegen de Sarmaten).

Op een antieke zilveren munt uit Judea, geslagen tijdens de opstand van Bar-Cochba (zoon van de sterren) rond 132-135, staan twee instrumenten afgebeeld die meestal worden omschreven als trompetten. In de oudheid echter waren zulke

instrumenten veel langer en smaller gebouwd dan op de afbeelding (zie eerder) en het mondstuk ervan had ook een andere vorm. Volgens mij zou het hier dus eerder gaan over twee schalmeien. De instrumenten van de schalmei-familie (waartoe ook de aulos behoorde), dateerden uit de tijd van de oude beschavingen van het Midden-Oosten en Europa. Ze hadden allen dubbele rietbladen, gemaakt van gedroogd riet en produceerden een schelle en zoemende toon. Meestal werden ze dus buitenshuis bespeeld. De bouw was licht conisch (uitlopend naar een klankbeker) en ze waren gemaakt uit been of hard hout. Ze waren ook veel korter dan de antieke trompetten.

Een dubbelriet. De twee bladen van gedroogd riet werden samengebonden en in de top van het instrument gepast. De rietbladen vibreerden wanneer de speler door de opening tussen de beide bladen blies.

Schalmei

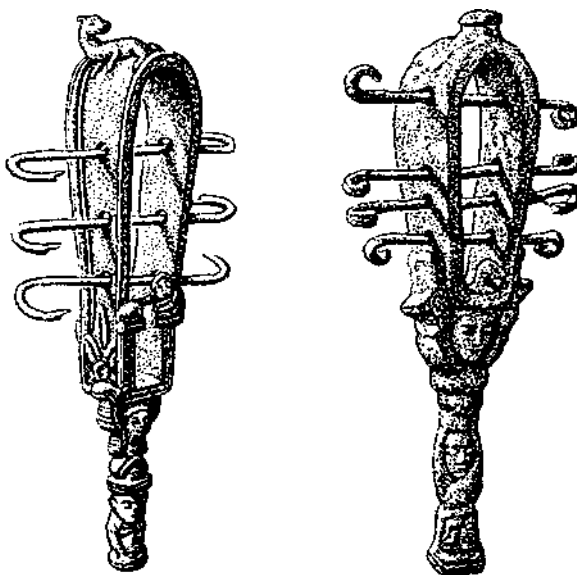

De speurtocht naar afbeeldingen van instrumenten op antieke munten houdt nog even halt bij een Grieks-Romeinse munt uit Hieropolis, geslagen ten tijde van Severus Alexander (222-235). Aan de voorzijde siert het keizerlijke portret het muntplaatje. Aan de keerzijde zien we Atergatis gezeten naar rechts tussen twee leeuwen met een **tympanum** in de linkerhand. Dit kan men vertalen als tamboerijn, een klein handtrommeltje met ronde schaaltes. Het instrumentje had een decoratieve en ritmische functie.

Dansend figuurtje met tympanum.

Tenslotte nog een woordje over een eigenaardig instrument, dat voornamelijk een religieuze functie had bij de Isis dienst, nl. het sistrum (rammelaar). Isis, de vrouw van Osiris (Egyptische origine), werd een van de meest populaire godheden bij de Romeinen. Ze had verscheidene tempels in Rome maar kwam zeer weinig voor op de keizerlijke muntslag. Het sistrum was haar belangrijkste attribuut. Sistra zijn rammelaars met metalen schijfjes, die op staven zijn geregen. Er zijn voorbeelden gevonden uit het oude Egypte en uit Pompeï. Soortgelijke instrumenten worden tegenwoordig zelfs nog gebruikt in de Ethiopische kerken!

Sistra uit het oude Egypte en uit Pompeï.

Een denarius van keizer Hadrianus (117-138), met Aegyptos en sistrum!

Een sestertius van Hadrianus (117-138) met liggende Aegyptos en sistrum.

Een drachme uit Egypte van Hadrianus, Isis Pharia met sistrum.

Elke voorstelling op antieke munten loont de moeite om eens van nabij te onderzoeken. Dit artikel heeft helemaal niet de pretentie volledig te zijn, maar poogt slechts een steentje bij te dragen tot onze fascinerende hobby!

BIBLIOGRAFIE

- *Kunst in der Antike*, uitgegeven door Herder lexikon, Breisgau (Duitsland) 1983
- *Encyclopedie van muziekinstrumenten*, uitgegeven door Atrium, Alphen aan den Rijn (Nederland) 1986
- Otto Hamburg, *Geschiedenis van de muziek*, Antwerpen 1979
- Alexander Witeschnik, *Muziekbrevier*, Rotterdam 1974
- Peter Clayton, *De schatkamer van het oude Rome*, Sint-Niklaas 1994
- David R. Sear, *Roman Coins and their value*, London (Groot-Brittannië) 1988
- Uderzo en Goscinny, *Astérix de Gallië*; uitgegeven door Dargaud
- *Treasure hunting magazine*
- Catalogi van Alain Weil, Jean Elsen, Rauch, Classical Numismatic Group e.a.